

Tietämys ja merkitysten tuottaminen kaunokirjallisuuden reseptiossa

Nykysuomen sanakirjan mukaan tietämys tarkoittaa jonkin aihealan tietoja, tietojen summaa tai tietoutta jostakin. Aiheeni voitaisiin formaalistaa muotoon tietojen summa + merkitysten tuottaminen = kaunokirjallisuuden reseptio. Tietojen summalla tarkoitetaan tietämystä, johon kuuluu lukutaidon ja kielen ymmärtämisen lisäksi mitä moninaisimpien kulttuuristen sisältöjen ja niiden ilmaismuotojen tuntemus. Merkitysten tuottamiseksi tarvitaan juuri tätä tietämystä, ja tutkija-lukija on samassa asemassa kuin kirjallisuuden harrastajalukija.

Periaatteessa kaikki kirjallisuudentutkimus on vastaanoton tutkimusta siinä mielessä, että tutkimuksen kohteena on jokin teksti ja että tuota tekstiä joku yksittäinen tutkija tai kokonainen tutkijaryhmä pyrkii ymmärtämään jostakin tarkastelukulmasta.

Periaatteessa tilanne on sama kulttuurin tutkimuksessa ja yhteiskuntatieteissä, joissa pyritään tuottamaan tietoja eri ilmiöistä merkityskokonaisuuksina. Mitkä tahansa kulttuurin ilmiöt on "luetavissa" teksteinä, joiden laatu vain vaihtelee vaikkapa fiktiosta tilastollisiin taulukoihin. Taulukoidut empiiristen mittausten tuloksetkin ovat tekstejä, joista käsin ilmiöitä voidaan kuvailla ja tulkita.

Miksi asiat ovat niin kuin ovat, on tutkijan kysymys, johon empiristi vastaa toisin kuin hermeneutikko. Edellinen pyrkii saamaan tietämystä siitä, mitä ilmiöitä on ja miten niiden olemassaolo on selitettävissä. Jälkimmäinen etsii vastausta siihen, mitä ilmiö merkitsee minulle, sinulle ja muille ihmisille eli millaista tietämystä se edustaa merkityskokonaisuudessaan. Kumpikin tarvitsee toinen toistaan kvalitatiivisessa tutkimuksessa, kuten esimerkiksi kaunokirjallisuuden vastaanoton tutkimuksessa. Kun tutkitaan tekstien merkityksiä, on hankittava tietoja siitä, millaisia merkityksiä niillä voi olla, ja yritettävä ymmärtää, mitä se merkitsee, että on erilaisia merkityksiä. Tutkimuksessa on otettava lukuun sekin, miten merkitykset muodostuvat ja miten niistä merkityksistä kerrotaan. Yritänkin seuraavassa keskittyä merkityksen muodostumisen problematiikkaan sekä laajemmasta että yksittäisen lukemistapahtuman näkökulmasta.

Tekstin merkityksen muodostumisesta on heti alkajaisiksi mainittava hermeneutikkojen, kuten E.D. Hirschin², tapa erottaa toisistaan kaksi kategoriaa merkitys ja merkitsevyys. Teksti merkitsee syntyajankohtansa resipioijille eri asioita kuin myöhemmille lukijoille, tai se ei merkitse enää mitään, jolloin se ignoroidaan. "Alkuperäisillä" merkityksillä on tietty kestoensa. Esimerkiksi 1980-luvun puolessavälissä Veijo Meren Manillaköydestä "tavalliset" lukijat tuottivat sekä hyväksyvässä että torjuvassa sävyssä samoja merkityksiä kuin teoksen ilmestymisajankohtana 1950-luvulla lehtien kriitikot. Mukarovskin mukaan klassikoksi teksti tulee, jos sen merkityksillä on tarttumapintaa yhä uusille lukijapolville. Näin on Meren tapauksessa, mutta nuo merkitykset eivät ole välttämättä uusia. Täytyykö siis teoksen painua unohduksiin, ennen kuin se voidaan tulkita uudelleen? Niinkin tietysti käy, mutta yleensä tarvitaan uusi lukijasukupolvi, joka yrittää tehdä teoksen uudelleen merkitseväksi tai merkityksettömäksi omalle ajalleen.

Uudelleen lukemisen tarkoituksena ei olekaan gadamerilaisittain ymmärtämisen horisonttien sulauttaminen yhteen vaan eron tekeminen horisonttien välille. Hirschin tavoin reseptiotutkimus voi tietysti pyrkiä ymmärtämään teoksen alkuperäistä merkitystä tutkimalla olemassa olevia dokumentteja, kuten kritiikkejä, kirjallisuuden historian arvioita, yksittäisten lukijain päiväkirjamerkintöjä jne., kun taas dekonstruktionistinen reseptio on halunnut produsoida merkityksiä sellaisille teksteille, jotka ovat painuneet marginaaliin tai kokonaan syrjäytyneet kirjallisesta kaanonista, jolloin on kysymys uusien merkitysten kautta tapahtuvasta merkitsevyyden tuottamisesta.

Aikojen kuluessa teoksille kertyy erilaisia merkityksiä tai tulkintoja, jotka tuottavat teokselle merkitsevyyttä. Reseptiotutkimus on selvittänyt juuri erilaisia vaiheita teoksen merkitysten muodostumisprosessissa, kuten Saksassa Nietzscheksen tekstien ymmärtämisen vaiheita. Suomen kirjallisuudessa tutkituin tapaus on Kiven Seitsemän veljestä, jonka vastaanotossa suuri merkitys on ollut sillä, millaisiin yhteiskunnallis-poliittisiin skeemoihin teos on sijoittunut. Aluksi se ei sopinut heräävän

idealistisen nationalismin kehyksiin liian realistisena. Sitten se idealisoitiin suomalaisen identiteetin tukipilariksi, koska siitä luettiin ennen muuta perussuomalaisen ihmisen ominaisuiksi mielletty huumori, sisu ja rehtiys, kunnes Jouko Turkka nosti etualalle raakuuden, primitiivisyyden ja aggressiivisuuden, jollaiset piirteet näkyvät veljeksissä modernin sivistyneen tietoyhteiskunnan jäsenen näkökulmasta.

Merkityksen tuottaminen on paitsi yksilöllinen myös kollektiivinen prosessi. Yksi säätelevä tekijä on kulttuurien suuruus tai pienuus. Pienillä on taipumus halveksia muita pieniä kulttuureita. Lajos Szopori Nagyn ja Yrjö Varpion tutkimuksessa³ Unkarin ja Suomen kirjallisuudesta suhteista osoittaa selvästi, miten pienten kulttuurien suhteissa on heilahtelua ihastuksen ja väheksynnän välillä. Aluksi 1800-luvulla unkarilaiset eivät pitäneet siitä, että "kalanhajuiset" suomalaiset olisivat heidän sukulaisiaan, kunnes he oppivat tuntemaan Runebergin ja Kalevalan. Suomelle sukulaisuus merkitsi kulttuurista esikuvaa. Toisen maailmansodan jälkeen osat vaihtuivat. Kun 60- ja 70-luvulla Suomen ja sosialistisen Unkarin kulttuurivaihtosopimuksen turvin suomennettiin taas parinkymmenen vuoden katkoksen jälkeen unkarilaisia kirjallisuutta, tuo kirjallisuus ei saanut innostunutta vastaanottoa, sillä se niputettiin sosialistisen realismin kirjallisuudeksi, eikä havaittu sen modernistisia piirteitä. Niinpä esimerkiksi Jozsef Balászin romaani luettiin Suomessa tutkimuksemme mukaan realistisena teoksena, kun taas Unkarissa se kuuluu modernismiin. Merkityksenantoprosessi on sidoksissa tulkintayhteisön näkemyksiin, kuten Stanley Fish on osoittanut⁴.

Tutkijoidenkin on vaikea astua ulos yhteisönsä kehyksistä. Tutkijan pitäisi tuottaa objektiivista tietoa ja etenkin empiiristä tutkimusta on pidetty sellaisena. Christopher Nashin teoksessa *Narrative in literature*⁵ selvitetään kiinnostavalla tavalla niitä fiktion kaltaisia kertomusmuotoja, joita luonnontieteilijät käyttävät tutkimustuloksia esitellessään. Tieteelliset kertomukset ovat diskurssimuotoina tieteellisiä fiktiota, joita pidetään totuuksina, koska luonnontieteelliseen tietoon uskotaan yleisesti länsimaisessa kulttuurissa. Diskurssimuotojen tietoa ohjaileva vaikutus on nähtävissä myös kirjallisuuden tutkimuksessa, esimerkiksi kirjallisuuden historiassa. Koska se kehittyi samoin aikoihin kuin positiivinen empirismi, se ei voinut olla saamatta vaikutteita Darwinin kehitysopista. Niinpä kirjalli-

suuden kehityksen kuvauksissa viljellään metaforia viriämisestä, synnystä, kasvusta, kukoistuksesta ja rappeutumisesta. Kirjallisuudet tahdottiin nähdä puina, jotka versovat yhä uusia oksia ja lehvästöjä. Gilles Deleuze onkin todennut⁶, eivätkö kirjallisuudet ole pikemminkin juurimukuloita, joista leviää toisiinsa kietoutuvia ja solmiutuvia rihmastoja.

Itse tekstin laatu on edellä jäänyt vähälle huomiolle merkityksen muodostumisprosessissa. Tietenkin se määrää vastaanottoa monin tavoin. Se edustaa jotakin genrea tai genereristeytymää. Siinä on monenlaisia määräisiä rakenteita (juoni, kertoja, henkilöt), mutta myös avoimia kohtia, koska teksti on kielellinen objekti eikä voi eksistoida samoin kuin reaaliset objektit.

Toisen maailmansodan jälkeisessä kirjallisuuden tutkimuksessa alettiin hyväksyä yleisesti näkemys kirjallisen teoksen monitasoisesta rakenteesta. Niinpä myös lukeminen esitettiin monitasoisena prosessina, jossa lukija etenee kielen tasolta konkreettisten merkitysten kautta yhä abstraktimpiin merkityksiin, nimittäin juonen kulusta henkilöihin ja niiden kautta ilmaistaviin koko teosta koskeviin yleistettäviin teemoihin. Teokset vaativat monitasoisuudessaan monitasoisen tulkinnan.

Näin jätettiin uskriittikin ansiosta tutkimuksessa ja kouluopetuksessakin taakse 1800-luvun romantiikan suosima yksilöllisen kokemuksen korostus ja sitä ennen antiikista saakka periytynyt käsitys lukemisesta toimintana, joka vaikuttaa lukijaansa. Antiikkihan oli kiinnostunut kirjallisuuden retoriikasta siitä syystä, että kirjallisuuden kieli ymmärrettiin vastaanottajaansa vaikuttavaksi kieleksi.

Koska lukijakunnat ovat 1900-luvun kulttuurissa hyvin eriytyneitä, edelleen on käytössä myös muita anakronistisia lukumalleja. Esimerkiksi Suomessa suuri yleisö lukee edelleen fiktiota suorassa suhteessa todellisuuteen riippumatta kriitikoiden ja tutkijoiden kannasta. Päinvastoin kuin unkarilaiselle lukijalle teoksen henkilökohtainen ja symbolinen merkitys ovat sille outoja käsitteitä, mikä osoittaa, että lukeminen on suomalaiselle objekti-maailmaan suuntautuva tapahtuma, kun taas unkarilaiselle subjektiivinen teko. Merkityksen kvaliteetit hajaantuvat taas yksilöllisesti sen mukaan, mitä lukija haluaa tietää, kokee ja ymmärtää. Teksti kertoo omasta maasta, toisista maista ja kansoista, tunteista, arvoista ja asenteista. Tekstit liittyvät mitä moninaisimpiin kognitiivisiin skeemoihin.

"Lukijaeliitin" lukutavoissa on jo havaittavissa taas muutoksen oireita. Kun uuskritikot penäsivät oikeita tulkintoja, nykyisin dekonstruktionismin vaikutuksesta puhutaan mieluummin erilaisista lukemisista. Uuskritiikki tavoitteli spinozalaisittain operationalistista tulkintaa, tekstin totuutta, kun taas nykyinen feminismi, etnokritiikki ja psykrokritiikki on palannut keskiajan allegoriseen tulkintatapaan vertautuvaan finalistiseen tulkintamalliin, eli teksti luetaan jonkin toisen tekstin lävitse. Näin on myös intertekstuaalisessa lukemisessa. Toisaalta esiintyy halua päästä suorempaan, välityksetömämpään suhteeseen tekstin kanssa, samoin kuin kirjailijat pyrkivät kohteeseensa ilman kielipelejä, Carverin sanoin "Älä selitä".

Leena Kirstinä

Viitteet

1. Teksti pohjautuu alustukseen, joka on pidetty Kirjastotieteen ja informatiikan yhdistyksen kevätseminaarissa Tampereella, Varalassa 21.5.1994.
2. Hirsch, E.D., *Validity in interpretation*. New Haven, Camb. Yale University Press, 1978.
3. Szopori Nagy, Lajos & Varpio, Yrjö, *Suomen ja Unkarin kirjalliset suhteet vuosina 1920–1986*. Helsinki, SKS, 1990.
4. Fish, Stanley, *Is there a text in this classroom?* Cambridge, Harvard University Press, 1980.
5. Nash, Christopher, *Narrative in culture : the uses of storytelling in sciences, philosophy and literature*. London, Routledge, 1990.
6. Deleuze, Gilles, *Autiomaat : kirjoituksia vuosikymmeniltä 1967–1986*. Helsinki, Gaudeamus, 1992.

Tämän numeron kirjoittajat

Iivonen, Mirja, tutkija, Tampereen yliopisto

Kirstinä, Leena, apulaisprofessori, Oulun yliopisto

Mäkinen, Ilkka, assistentti, Tampereen yliopisto

Okko, Marjatta, emeritaprofessori, Helsinki

Tuominen, Kimmo, projektitutkija, Tampereen yliopisto